

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שם ושארית

(קצת דין וחשבון של מחבר)

א

לפנים בישראל היה שם החיבור עיקר ושם מחברו כטפלה לעיקר, וידענו מחברים הרבה ששם-חיבורם נעשה כשם, ואילו בדורות האחרונים — איפכא. אמנם, מדי פעם בפעם נמצאו מנסים לחדש מנהגם של ראשונים, אבל ניסיונות אלה מתנוודדים לרוב בין סטיליזציה וקוקיטריה, וממילא אין סופם להתקיים. ואפילו מעט הניסיונות הרציניים יותר לא האיר להם מזלם, והשם ר' אייזיק הירש ווייס שימושו מצוי יותר מן השם הדור דור ודורשיו, ואפילו מקיצורו הדוד^ד, ואין צריך לומר כי השם אחד העם דחה לא בלבד את השם הארוך ממנו העל-פרשת דרכים, אלא אף את קיצורו העפ^ד. ואדרבה, מנהגם של ראשונים נתלה באחרונים על דרך השחק, כגון שאמרו כי רואה מצבתו של מאפו יאמר: "פה נטמן העיט צבוע"; או הרואה מצבתו של סמולנסקין יאמר: "פה נטמן הקבורת-חמור" וכיוצא באלה.

עם זאת מניחים גם בימינו פתח לספר, שתקוים בו בחינת שמו הוא שאריתו, באופן ששם החיבור נפרד מעם חיבורו וחי חייו בתחומה של הלשון. ולא ארחיק בזה עדותי, אלא אקרבנה ביותר בחינת מבשרי חזיתי ואפתח במעשה שהיה כך היה: לפני עשרים שנה כתבתי ספר זיכרונות ילדותי, ובבואי להכריע, מה שם ייקרא, עמעמתי בין כמה שמות, שנראו לי הולמים ענייני, עד שפסקתי לטובת השם, שנראה לי פשוט

וכולל: ממחזח הילדות. בין מערכי הספר נמצא מי שהעיר על דרך צירופו של השם על פי הכתוב „וישמחו כי ישתקו וינחם אל מחזח חפצם“ (תהלים קז, ל) וראה בו כוונה על-פי תורת הפסיכואנליזה, כי מחזח חפצנו הוא מחזח ילדותנו, שעליה טמירי כיסופינו. לאמור, דרך צירופי נדרש לתוכו עוקץ מיוחד: בעוד הכתוב רואה אותו מחזח במה שיהיה, בא ספרי ורואה אותו מחזח במה שיהיה. לא אומר, כי אני מניח או חושד, שהיו לי ייחודי כוונה מופלגים כאלה, אך מבחינת הלשון ברור, כי שם ספרי משענתו הייתה באותו כתוב, ולא בלבד משום שגירותו, שהרי המזמור הזה היא פתח פתחה של קבלת שבת אצל חסידים, ואמירתו, בייחוד בנוסח חסידי סטרליסק, שהוא נוסח ילדותי, היא ברננה נלהבה ומתוקה ביותר; אלא בייחוד משום הטעם הפשוט, כי תיבת מחזח אינה מצויה במקרא אלא פעם אחת ויחידה, ואילולא לשון ארמי ולשון הגמרא, היינו מתקשים במשמעה; והעיקר שהיא מצויה אותה פעם יחידה במקרא בלשון סמיכות בלבד: למחזח חפצם. אמת, כדרכה של סמיכות, בייחוד כשהיא בת יחידה, התמידה כמטבע של קבע, שאינו עשוי בנקל לדרך שינוי וגיוון, והילכך אפשר, שניסיוני היה בו צד-מה של גימוש. על כל פנים נעשתה גם הסמיכות שחידשתה, מחזח הילדות, כמטבע ששימושו שימוש.

ב

והרי קצת דוגמאות לכך, וראשונה יבואו דברי שירה. יצחק זילברשלאג פותח את שירו „קודש וחול נפגשו“ („הדואר“ שנה לד, גל' יח):

אָבאָ קליל סליחות
 קִיָּה נוטל קידו
 קדי ואמר בדמי
 אַמוֹנָה : אָפּלוּ דָגִים
 בָּיָם רוֹעֲדִים לִפְנֵי יוֹם
 סִדִּין.

אָז, בְּמַחֲזוֹ הַיְלָדוֹת
 קָצְדוּ הַדָּגִים בְּאַמָּת.
 אָז, בְּמַחֲזוֹ הַיְלָדוֹת
 לִפְנֵי מֵאוֹת בִּשְׁנִים.

המשורר מעלה זכר ילדות מימי ילדות, ככל הנכון מעיר מולדתו, קהילת סטרי, ונעזר בפתגם-עם: „אלול ציטערט אפילו א פֿיש אין וואסער“ [= אלול, אפילו דגים שבמים מפרכסים בון, אבל מחזו ילדותו יותר משהוא לו מקום הוא לו זמן (לא שם, במחזו הילדות, אלא „אז, במחזו הילדות“). ואם הוא אינו מפרש שם מחזו ומקומו, מפרשו בבירור אברהם ברוידס („מאדם לאדם, תש“ג, עמ' 107):

וּיְלֵנָה שְׁלִי, מְחֹזוֹ זְלָרוֹת וִיקָר,
 ראשן השב מה יף לתאור,
 אני מרחיק בך הוֹגָה וְנִזְכָּר
 הדמות שחזה לך שניאור

המשוררים הנזכרים מחזו ילדותם כמחזו ילדוּתִי — בגולה, אבל אפשר שהצירוף יחול גם על משורר שהורתו וגידולו בארצנו, וכן יצחק שלו (בשירו: „פיניונס“), שנאמר בו:

דֹר נָע בְּעֵגְלוֹת הַסּוּסִים וְגִימַע קָנְמוֹן הַשְּׁחָלָב
אֶסְתָּכָל בְּפָנֶיהֶם הַשְּׁחָמִים וְכָרְגַע אֶפְלִיגָה מְזָה
לְמַחֲזוֹת יְלָדוֹתֵי הָאֻרִית אֲשֶׁר שָׁמָּה יִמְשַׁל הַנִּיטָן.

דברי־שירה אלה, הנעזרים באותו צירוף, נעזרים בו
כרוח מצרפם — מחוז הילדות הוא להם מחוז־חפץ, מה שאין כן
א' קומינקובסקי, שקבע את הצירוף בשם שירו: "רישומי מסע
למחוז הילדות" (בקובץ "אוגדן"), שנאמר בתחילתו:

כָּל הָעִיר הוֹפִיעָה
מִפָּאָה וְעַד מַחְשׁוֹף.
כָּלָם הָיוּ בְּטוּחִים,
שָׁזָה יְהִיָּה מִסָּע מְסָלָא
הַמָּסַע לְמַחְזוֹ הַיְלָדוֹת.

אולם המשכו מפריך אותה בטחה, שכן ההמשך הוא, כפי שהעיר
עזריאל אוכמני בביקורת השיר הזה ("מאזנים", ניסן־אייר
תשי"ח) ברוח "שירה של דירומנטיזציה גמורה, של התפקדות
מאמונות העבר... [ו]לא כבשה לעצמה, בכוחותיה היא, שום
אמונה חדשה". כמותי כמבקר אינני מאושר מרוח השימוש באותו
צירוף, אך הוא, הצירוף גופו, אינו אומלל מכך, שדרכו של
צירוף, שאין השעבוד לאפשרות־שימוש אחת ויחידה חביב עליו.

ג

והשימוש בצירוף שלנו כמעט שנעשה בחינת terminus
technicus להגדרת מקור ההשפעה של הילדות על דרכו של
סופר, דמותו או נושאו. כשם שראינו משורר, ברוידס, נעזר

בצירוף להגדרת עיר-הורתו וגידולו שלו, כדרך דיוקנה המצויר
 בידי זלמן שניאור, כך נראה מבקר, ב"י מיכלי, נעזר באותו צירוף
 לגבי צייר הדיוקן עצמו: "יש אומרים: שניאור מתנכר למחוז
 ילדותו, שהוא בדרך כלל מחוז אהבה וכיטופים למשורר עברי"
 ("הבחנות ושובריהן", מאזנים, תשרי, תשי"ח). ובדומה לכך
 כותב בעל מדור-ביבליוגרפיה לאמור: "ברומאן חדש, שהוא
 מעין סיפור ארוך, נודד מכס ברוד למחוז-ילדותו בפראג, בצאתו
 מתוך נופה של תל-אביב בימיה הראשונים של מלחמת העצמאות"
 ("דבר", גל' 8754). ואף שלמה גרודזנסקי, בבואו להעריך את
 חיים גרינברג יאמר: "בצאתו ממחוז ילדותו, שהיה מספר עליו
 בלגלוג שאינו מהול בחיבה, לא נשא עמו, כנראה, נוסטאלגיה
 רבה" (שם, גל' 9876). ובניגוד לכך כותבת אידה אורית בהערכת
 שירתו של אמיר גלבוע: "זהו החיק החם של מחוז-הילדות,
 שלגבי אדם מסוכסך ומנוגש עם סביבתו התנגשויות בלתי
 פוסקות — הריהו כזכרון רחם-האם והוא הופך לגן-עדן החלום
 שבו קיים גם האב האלהים" ("משא", גל' 165). עינינו הרואות,
 כי חזרנו בלי-משים לפסיכואנליזה, ואפילו בגרסה חדה ביותר.
 הצד השווה בשימושים האלה הוא שהצירוף משמש הגדרה לבית-
 גידול בקהילה מקהילות הגולה (וילנה, פראג, דובושטאי,
 ראדזיווילוב), אך ודאי שהוא עשוי לשמש הגדרה לארצנו, וכן,
 למשל, ש' רכבי הכותב על שלום אש כאורח רצוי בארצנו: "כי
 מחוזות הילדות שלנו פרברי תל-אביב יפו, דרכי העפר של
 ראשון לציון ושל אחרים" ("מבואות", שנה ב' גל' 3). לאמור,
 הצירוף שנולד כהגדרת ההתם ויפה לו ההתם (קוטנא) יפה גם
 כהגדרת ההכא (תל-אביב, יפו, ראשון-לציון). ולא עוד, גם

ההרחבה הזאת לא דיה לו לצירוף, כי יש בה הגבל על בתי-גידולם של יהודים בלבד. והרי גם שאינם יהודים בתי-גידול להם, וראה אפוא מאמרה של עלזה יונגרייז על פגישתה עם פרידלינדה, נכדתו של ריכארד וואגנר, שנאמר בו: "עולם פלאים היה זה שם, במחוז ילדותה בעיירת החמד המפורסמת ביירוט שבארץ באוואריה" ("דבר", גל' 9754).

ונסיים בשלוש דוגמאות שונות: אחת בפרוזה סיפורית — אהרן מגד, הכותב משמה של הנפש הראשה בסיפורו: "מין עצבות משונה נכנסה בו וריטוטין של פחד טמיר, כשל מי שפוקד מחוז ילדות אחר פרידה ממושכת" ("חדוה ואני", תשי"ד, עמ' 216). אחרת, בדבר-התרשמות — א"מ קולר בעניין נשף, שעניינו דמויות מן התנ"ך: "למשך שעה קלה הועברנו לעולם הזוהר והזוך של ימי קדם, שהרעיפו עלינו אותן הדמויות. בסיום טעמנו שוב מאותו טעם מתוק של לילי שבת ממחוז הילדות, בשוררנו יחד עם הורינו הטובים את זמירות השבת ליד השולחן הערוך" ("דבר", גל' 9746). אחרון שמעון גג, הטובע מטבע של כלל: "והרי הנפש והשירה ראשיתן נעוצה בהשראה ראשונה אי-שם במחוז הילדות" (שם, גל' 9707).

ד

לכאורה השם, שקבעתי לספרי לפני עשרים שנה, חל עליו ההיתר הנודע של שמינית שבשמינית, והוא רשאי לראות עצמו כקרן, שהשקעתה אמנם מועטת, אך ריביתה מרובה. ולא עוד, אפשר שיתאמר כי הוא טוען ריבית-דריבית, כי הנה ראינו את ב"י מיכלי כותב בהעלם אחד: "למחוז ילדותו — מחוז אהבה

וכיסופים" וכן א' ברוידס הכותב "מחוז ילדות ויקר", ונפתח
בזה פתח נרחב לשימושים, שישחררו את הצירוף תוספת-שחרור.
אולם מה נעשה, והסמיכות מחוז אהבה או מחוז-יקר כבר קדמו
לה מיני סמיכות דומים; וראה, דוגמה ברורה — נתן נטע
גוטמן, הכותב ("נטע שעשועים", ברסלאו, 1851, ח"ב, עמ' 97):

פֶּה בְּמַחֲזֵי הַמְּנוּחָה אֶשָּׂא נָא דְעֵי
עַל אָדָם הָעִיר יְבִלֹן יְמִיָּהֶם בְּהֶבֶל...

ואין הוא בן-יחיד לצירוף זה, ודוגמות קודמיו מצריכות יריעה
לגופה. נמצא כי בין הקרן הראשה והראשונה, למחוז חפצם,
ובין הריבית המאוחרת, ממחוז הילדות, יש צירופים כרוחה
ומתכונתה, ונמצאת מידת-עניות יוצאת מגדר-רשות ונכנסת
לגדר-חובה.